

Özet

Türkiye miras koruma literatüründe, Osmanlı Devleti dönemindeki kazılar da dahil olmak üzere arkeolojik kazılar sonucu gün yüzüne çıkan ve müzelerde sergilenen objelerin konservasyon-restorasyon uygulamalarının tarihine ilişkin araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Bu kısıtlı araştırmalar konunun irdelenmesi ve bilinmeyenlerin ortaya çıkarılması ihtiyacını doğurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının hemen akabinde başlayan müzecilik faaliyetleri ve müze objelerinin bilimsel yöntemlerle konservasyonu paralel ele alınması gereken konular olarak görülmüş ve müzelerin bünyesinde koruma-onarım çalışmalarını yürütecek mekânların tesisi derhal planlanmaya başlanmıştır. Bu örneklerin ilki olan Kimya Laboratuvarı, genel bilinen adıyla Kimyahane, İstanbul Arkeoloji Müzeleri çatısı altında tesis edilirken Ankara müzelerinde de bu yönde adımlar atılmaya başlandığı görülmüştür.

Kimyahane'nin kurulmasını gerektiren ihtiyaçlar, laboratuvar olarak hizmet verecek mekânın seçimi, bu mekânın kullanılmak üzere iyileştirilmesi, gerekli tesisat ve aksamla donatılması ve laboratuvar olarak seçilen yapının özellikleri bu çalışmada kronolojik olarak aktarılmaktadır. Kimyahane binası ilk olarak tek odalı bir laboratuvarın ek bütçelerle binası genişletilmiş ve zaman içinde Heykel Atölyesi, Fotoğraf Atölyesi, fumigasyon istasyonu ve mulaj deposunun da eklenmesiyle oldukça kapsamlı bir konservasyon merkezine dönüşmüştür. Kapsamlı bir laboratuvara dönüşmüşken bu kuruluşun idari yapısının değiştirilmesi, yeni bir isim ve oluşum altında yeni binasına taşınması ve sonrasında geçirdiği süreç bu makalede ele alınmaktadır. Son olarak bu çalışmada halen restorasyonu süren Kimyahane yapısının günümüzdeki durumu hakkında bilgi verilmekte ve yapının Türkiye kültür tarihindeki önemine dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışma ağırlıklı olarak arşiv araştırmalarına dayanmaktadır. Başta İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivi olmak üzere, Koç Üniversitesi, Suna Kıraç Kütüphanesi, Hadi Tamer Belgeleri Koleksiyonu, Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Belgeleri ve Kimyahane'de daha önce çalışmış uzmanların ailelerinin arşivleri bu çalışmanın bir araya getirilmesi için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimyahane, Kimya Laboratuvarı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Restorasyon, Konservasyon

Yarım Kalan Bir Hikâye: Kimyahane

An Unfinished Story: Kimyahane (House of Chemistry)

 Vildan Yarılgış

İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü, İstanbul, Türkiye

 Deniz Mazlum

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 06.06.2023, Revize tarihi/ Revised: 07.12.2023, Kabul tarihi/Final Acceptance: 02.02.2024

Extended Abstract

The Istanbul Archaeological Museums, which holds the title of being the first museum of the Ottoman Empire and was called the Imperial Museum at the time, is not only important for archaeology and art history but also significant because of having the information about the conservation and restoration history of cultural assets in this country. The Chemistry Laboratory, established in 1936 as a part of the Istanbul Archaeological Museums, known as the Kimyahane, holds great importance as the first conservation laboratory in the history of the Republic of Türkiye for the scientific preservation of cultural assets and their display in the museums.

Research on the conservation and restoration of artefacts unearthed during archaeological excavations and exhibited in museums, including those from the Ottoman period, is quite limited in Türkiye's heritage conservation literature. This limited research has highlighted the need to investigate the topic and uncover unknown aspects.

Following the establishment of the Republic of Türkiye, museum activities began immediately, and the scientific conservation of museum objects was seen as a parallel issue to be addressed. In this context, places for carrying out conservation-restoration efforts within the museums were established, and the first of these examples was the Kimyahane. Similar steps were undertaken in the Ankara museums as well.

This study presents a chronological narrative of the underlying needs that prompted the establishment of Kimyahane, the selection of its laboratory location, the improvement of the chosen workspaces, and the installation of necessary facilities and equipment. The initial consideration for the location of the chemistry department was a room within the Museum of Ancient Orient building. However, a decision was made to establish a more comprehensive laboratory, and due to the risk of chemicals causing damage to the cultural assets within the museum, it was decided to convert a separate building outside the museum into the laboratory. This structure, located in the first courtyard of the Topkapı Palace, was originally used as an oven during the Ottoman Empire period but has gradually deteriorated into a ruin over time. This study additionally outlines the distinctive features of the selected building which served as the laboratory. Initially, the Kimyahane building functioned as a single-room laboratory; however, with additional funding, it underwent expansion, eventually evolving into a comprehensive conservation center. This expansion included the addition of a sculpture workshop, a photography workshop, a fumigation station, and a mold storage facility. Over the years, the lab's experts attended various professional courses abroad, enabling them to update the lab's treatments based on the current methods and materials employed by leading European institutions.

Furthermore, this paper examines the transformations in the administrative structure of Kimyahane as it transitioned into a comprehensive laboratory. It also explores the lab's relocation to a new building, accompanied by a change in name and organizational structure. According to archival records, there were multiple attempts to separate Kimyahane from the Museum and establish it as an independent institution under the General Directorate of Cultural Assets and Museums in the Ministry of Culture and Tourism. These efforts began to materialize in 1984, culminating in the official establishment of the Central Laboratory for Restoration and Conservation in Istanbul in 1985. The new organization inherited the experienced experts and well-equipped facilities of Kimyahane, and with the technical support of UNESCO and ICCROM, settled in a new location near to the Kimyahane building. This study also provides a concise overview of the changing locations of the lab building and ends with a brief information about the current status of the Kimyahane.

The methodology of this study is mainly based on archival research. The Istanbul Archaeological Museums archive, as well as the Koç University, Suna Kıraç Library Hadi Tamer Documents Collection, Boğaziçi University Aziz Ogan Documents Collection, and archives of experts who have previously worked at Kimyahane were utilized to compile this study.

Overall, this study offers valuable insights into the establishment and development of Türkiye's first conservation laboratory, which has played a significant role in the preservation of the country's rich cultural heritage. The outcomes of this study are relevant not only for those concerned with the history of conservation and restoration of cultural artefacts in Türkiye, but also for those fascinated in the archival research about the cultural history of the country.

Keywords: Kimyahane, Chemistry Laboratory, Istanbul Archaeological Museums, Restoration, Conservation

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin ilk müzesi olma unvanını taşıyan Müze-i Hümayûn, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde kalıcı olarak aldığı ismiyle İstanbul Arkeoloji Müzeleri sadece arkeoloji ve sanat tarihi açısından değil, bu topraklarda gün ışığına çıkmış kültür varlıklarının konservasyon ve restorasyon tarihi açısından da pek çok bilgiyi barındırmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kimya laboratuvarı olarak 1936 yılında kurulan Kimyahane, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk konservasyon laboratuvarı olarak ülkemizdeki kültür varlıklarının bilimsel yöntemlerle korunması ve müzelerde sergilenebilir hale getirilmesi bağlamında büyük bir önem taşır. Bu makale İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivi (İAMA) ve Suna Kıraç Kütüphanesi, Hadi Tamer Belgeleri Koleksiyonu başta olmak üzere farklı arşivlerdeki belgelerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu hazırlanmıştır. Çalışmada, kuruluş döneminde “*Topkapı Sarayı Müzesine aid eski fodla fırınları denilen, örtüsüz ve sıvasız olarak yalnız çıplak bir beden divarları mevcut, üç bölüntüden ibaret ve bir kıymeti mimarisi olmıyan bina*” olarak nitelendirilen Kimyahane yapısının ileri görüşlü bir bakış açısıyla bir kültür kurumu olarak ayağa kaldırılması, yaşatılması ve günümüzde geldiği durumu konu alınmaktadır (İAMA 24.02.1935 tarih, 2009/231 sayılı belge).

Erken Cumhuriyet Döneminde Müzelerde Kimya Laboratuvarı Kurulması Fikrinin İlk Doğuşu

Cumhuriyet'in ilanından sonra devletin en önemli kurumları yeniden tesis edilirken kültür kurumları da gündeme alınmış ve devlet politikası dahilinde önemli kültürel reformlar yapılmasına başlanmıştır. Bu reformlar kapsamında, var olan müzelerin geliştirilmesi ve yeni müzelerin kurulması Atatürk'ün 1935 yılında Türk Tarih Kurumu için hazırlattığı programın içinde yer almaktadır. Programın ilgili iki maddesinde;

III- Memleket içinde ve dağınık bir halde açıkta duran tarihi eserleri tahrip

olunmak, çalınmak, satılmak, ziyana uğramak ve zamanla kendi kendine harap olmak tehlikelerinden masun bulundurmak için hükümetçe bütün tedbirler alınmak; (Müzeler Umum Müdürü Hamit Zübeyr'in riyasetinde teşekkül edecek bir komisyon bu hususta icap eden projeyi hazırlayacak, bunun icra ve takibini takip edecektir.)

VIII- Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir, Edirne'de muayyen devirlere ve kültürlerle ait eserleri toplayarak bu şehirleri büyük üslupta birer “Eski eserler ve abideler merkezi” haline koymak (Bunlara ait projeler Asbaşkanlar Bayan Afet ile Bay Halil Edhem'in riyaset ve nezaretleri altında mutahassıs heyetler tarafından hazırlanacaktır) (İğdemir 1991, 211).

ifadeleri yer almaktadır. Bu programda belirtildiği gibi İstanbul ve Ankara başta olmak üzere bütün Türkiye'de müzecilik çalışmalarına hız verilmiştir. Aslında bu programdan önce müzecilik çalışmaları Cumhuriyet'in ilanının hemen ertesinde başlamıştır. Ankara'nın başkent ilan edildiği dönemde, kısıtlı kentleşme imkanlarına rağmen kentte bir müze kurulması planının hayata geçirilmesi için çalışmalara kısa sürede başlandığı görülür. Ankara'daki müze faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için öne çıkan isimlerden birisi Macar asıllı Türkolog Gyula Mezsaros olmuştur¹. Müzecilik faaliyetleri kapsamında Gyula Mezsaros'tan Ankara'da Halk Müzesi kurulması konusunda bir rapor hazırlaması istenmiştir. Bu talep üzerine Mezsaros 1924 yılında üç adet rapor hazırlamış ve bu raporların odak noktasında Ankara'da kurulacak bir etnografya müzesinin özelliklerinin neler olması ve ne tür planlamalar yapılması gerektiğini aktarmıştır. Bu raporlardan birinde Mezsaros müze içinde bir kimya laboratuvarının bulunması gerektiğinden de bahsetmektedir. Mezsaros raporunun “Darü'l-istihzar” (laboratuvar) başlığında müze içindeki laboratuvara yönelik bilgilere yer

1. Mezsaros ile bilgi için bakınız Karaduman 2016, 86.
2. “Tathîrât dâru'l-istihzârî Halk Müzesi'nin gayet mühimm bir şü'besidir. Avâm arasında toplanılmış olan esyanın her dürlü muharrib avâmilden küfden, pasdan, kurdlardan ve güğelerden tathîr ve muhâfazası için lâzım gelen tertibât bu mahalde icrâ edilecektir. Bu esyanın cins ve nev'ine göre Avrupa müzelerinde mu'tâd olan aynı tedâbir-i tathîriyye ve tahaffuziyye ittihâz edilecektir. Odundan, tahtadan yontulmuş âlât tahta kurdlarından süblime ile, demirden ma'mûl şeyler emlâh-i hâmız, mâ-i kalvî ve keten yağı ile nihâyet Schell lack vâsıtasıyla temizlenüb tehyi'e edilecektir. En mühlik olan güğelere karşı Kohlendisulfid mu'âmesi müsta'meldir. Bunun için ayrıca yangın tehlikesine ma'rûz olmayan bir mahalde içerisi kalaylanmış ve mükemmel sûrette kapanır husûsi bir sandık kullanılır. Bundan başka aynı maksadla daha lizol, benzin ve mirban yağı da kullanılır.” (Karaduman 2016, 267)

vermektedir². Buna göre müzede yer alan eserlerin küften, pastan, kurtlardan ve güvelerden temizlenmesi ve korunması için gerekli işlemler bu laboratuvarda gerçekleştirilecektir. Mezsaros'un konuyu kullanılacak malzeme ve yöntemler ile ayrıntılandırması dikkat çekicidir. Mezsaros, ahşap objelerin kurtlardan temizlenmesi için süblime (*bir çeşit zehirli toz*), metal objeler için emlâh-ı hâmız (*asit tuzları*), mâ-i kalevî (*bazik çözeltili*) ve keten yağı ile temizlendikten sonra Schell lack (*şellak*) ile muhtemelen bir koruyucu tabaka oluşturulmasından söz etmektedir³. Ayrıca güveler için öldürücü Kohlendisulfid (*Karbondisülfür*) zehrinin kullanıldığını belirtir. Bu uygulama için yangın tehlikesine karşı güvenli, içi kalaylanmış, hava geçirmeyen bir sandık kullanılmalıdır. Bu işlem için ayrıca lizol, benzin ve mirban yağının da kullanılabileceğini ekler. Mezsaros'un raporunda "Schell lack" ve "Kohlensidulfid" kelimelerinin Almanca olması, bu yöntemleri Almanca bir kaynaktan aldığını düşündürmektedir. Raporun devamında Mezsaros marangozluk işleri için bir kişinin müzede çalışması gerektiğini ve laboratuvar için gereken malzemelerin listesini daha sonra iletteceğini belirtmiştir ancak bu listeye ulaşılammaktadır. Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından projesi çizilen müzenin 25.09.1925 tarihinde temeli atılmış ve ilk Müdürü Hamit Zübeyr Koşay himayesinde Müze 27.05.1928 tarihinde ilk resmî ziyaretçilerini ağırlamıştır (*Karaduman 2016, 115*). Ancak açılan müzede Mezsaros'un raporlarında geçen pek çok husus gerçekleştirilememiştir.

Ankara'da müze inşa faaliyetleri hız kazanırken İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Osman Hamdi Bey döneminden beri devam eden onarım faaliyetleri sürmektedir. Dönemin İstanbul Müzeleri Müdürü Halil Edhem Bey kültür reformlarının gerçekleştirilmesinde en ön sıralarda yer alır. Müze-i Hümayun'da Heykeltraş Oskan Efendi öncülüğünde başlayan Heykel ve Mulaj Atölyesi'nin çalışmaları Halil Edhem Bey döneminde

de aynı atölyede sürdürülmüştür. Müze bünyesinde bir kimya laboratuvarının⁴ kurulmasına yönelik ilk girişimler ise Müdür Aziz Ogan dönemine rastlar. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde kil tablet koleksiyonunun tasnifini yapan Asurolog Eckhard Unger'in 17.12.1932 tarihinde yazdığı bir raporda, o zamanki adıyla İstanbul Müzeleri'nde özellikle kil tablet koleksiyonunun onarımı amacıyla bir kimya laboratuvarının kurulması için gereken malzeme ve iş gücüne yönelik bilgiler sıralanmaktadır. Raporda Şark-ı Kadim Müzesi'nin (*Eski Şark Eserler Müzesi*) giriş katında bulunan bir odanın laboratuvar olarak kullanılabilmesi için yapılacak küçük çaplı bir inşaat için gerekenler de bildirilmektedir. Unger raporunda, kalem kalem yazdığı malzemelerin maliyetlerini sıralayarak bir bütçe çıkarmaya çalışmıştır (*Şekil 1*). Raporun ilgi çekici noktalarından birisi de kil tabletlerin pişirilmesi için Berlin'den Issem marka fırınların getirilmesi ve laboratuvarında Unger ile birlikte çalışmak için Almanca bilen bir kimyagerin istihdam edilmesinin önerilmesidir.

Beacht
über die Einrichtung
des Laboratoriums für die Museen in Istanbul

1) Die weiteren die Einrichtung des Laboratoriums
bedürftigen Gegenstände sind an dem vorhandenen
für das Laboratorium bestim�ten Raum, der sich
im Erdgeschoss des Şark-ı Kadim Müzesi befindet.

a) Wand des Aufgehens des Kofidors	60 Pfund
b) Eiserne Tür	175 "
c) 1 Zerstörer	45 "
d) Kautschuk, Legen von Saurem Elektrische Anlage	ca. 75 "

2) Für den Anbau des Architekten
a) 4 Zementbohlen mit Handarbeiten
aufwendig
Für den Anbau der Tafeln werden
No. 3 b) 2 Kaffelstein, Spezialglas der Firma Issem
in Berlin gekauft (je 280 Pf.) 570 "

c) 1 Tisch aus Holz von derselben Firma Issem	220 "
d) 2 Tische	50 "
e) Stühle für die Sitzerei	ca. 50 "
f) 1 Stuhl für die Arbeit	ca. 150 "
g) Glasfenster, Blech, Kisten, Behälter elektrische Anlage usw.	ca. 200 "
h) Transportwagen, Verpackung des Ofen No. 2, 2 Stück No. 2	50 "
ca.	1867 Pfund

Öte yandan İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivindeki bilgilere göre bu raporun akabinde yazışmalar devam etmiştir. Yine

Şekil 1. E. Unger'in üç sayfalık raporunun birinci sayfası (IAMA 24.12.1932 tarih, 16393/1453 sayılı belge).

19. Yüzyılda kullanılmış kimya terimleri için bakınız Günergun 2003.
- Arşiv belgelerinde Kimya Laboratuvarı, Müzeler Kimyahanesi ve Kimyahaneye ifadeleri herhangi bir sistematik gözetilmeden kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise ilk kurulduğu dönemde bu bina sadece laboratuvarından oluştuğu için Kimya Laboratuvarı ifadesi, Heykel ve Fotoğraf Atölyeleri de bu binaya taşındıktan sonra Kimyahaneye ifadesi kullanılmaktadır.

kil tabletlerin durumunun vahametini belirten 1933 tarihli başka bir belgede Maarif Vekili, İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne "İstanbul Müzelerinde bulunan 50 bin tabletin laboratuvar olmamasından gittikçe bozulduğu malumdur. Bu seneki tahsisatınızdan para ayırabilerseniz evvelce yapılan keşif dairesinde *mezkur laboratuvarın bir an evvel vücade getirilmesine teşebbüs olunması...*" talimatını vermektedir (İAMA 29.06.1933 tarih, 85766 sayılı belge).

Unger İstanbul'da bir kimya laboratuvarı kurmak için çalışmalarını yürütürken aynı tarihlerde Ankara'da mimar Ernst Egli ile bir kültür kompleksi içinde kimya laboratuvarı kurmak için de çalışmalarda bulunmuştur. Unger, Eski Şark Eserleri binasında oluşturulmasını öngördüğü kimya laboratuvarı için 1934 yılında yazdığı ikinci raporunda öncelikle Ankara'da kurulacak Hitit Müzesi'ne değinmekte ve Mimar Ernst Egli'nin hazırladığı planlarda "*birkaç kısım laboratuvar*"ın yer aldığını bildirmektedir (İAMA 19.03.1934 tarih, 18064/304 sayılı belge). Söz konusu raporda gerekli laboratuvar gereçlerini sıralamakta, Ankara ve İstanbul laboratuvarları için benzer bir tesisat planı yapmaktadır. Buna göre iki adet tablet pişirme fırınının önce Berlin'den İstanbul'a getirilmesi ve oradan Ankara'ya nakledilmesi planlanmaktadır. Raporun ilginç bir noktası da İstanbul Müzesi'nde kimya laboratuvarı olarak düşünülen ilk mekânın mulaj atölyesi olduğu ancak "*laboratuvarın fasl olduğu zaman gerek koku neşretmesi ve gerek toz çıkarması ve bir de sobalı olmasındaki mahzur düşünülerek*" bundan vazgeçilip başka bir mekânın oluşturulmasına karar verildiğidir. Yeni mekân "*Şark-ı Kadim Müzesi'nde ve taraçada olacak, tavan ve döşemesi beton, kapıları madeni olmak üzere bu mahal gerekli havuzları*" da içerecektir. Bu raporda akademi, kütüphane ve müze yapısı olarak Ankara'da inşası planlanan bilim merkezi, hayata geçirilememiş bir proje olarak kalmıştır⁵. Raporla sözü edilen Hitit Müzesi ise Mahmut Paşa Bedesteni

binasının restorasyon çalışmaları sürerken yapının bir bölümünde 1943 yılında açılmıştır ve günümüzde bu müze Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Kıraç 2021, 161).

Kısacası, İstanbul ve Ankara müzeleri ile ilgili arşivlerden elde edilen bütün bu yazışmalar, Erken Cumhuriyet döneminde kültür varlıklarının kazılardan çıkartılması ve müzelerde sergilenmesine paralel olarak korunmasının da üzerinde durulduğunu, bunun yeniden tesis edilen bir sistemde planlamaya dahil edildiğini ve bu yönde adımların hemen atılmaya başlandığını göstermektedir.

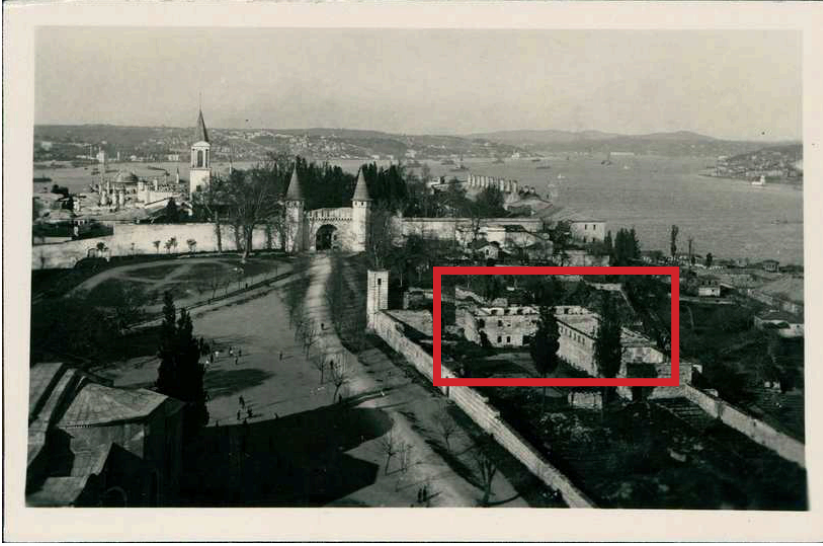
Kimya Laboratuvarı İçin Yer Seçimi ve İnşai Faaliyetler

Unger'in yukarıda bahsi geçen raporundan dokuz ay sonra yazılan başka bir raporda Müze Müdürü Aziz Ogan, Kültür Bakanlığı'na

"Müzeler için gerekli görülen laboratuvarın tutum bakımından Eski Şark Eserleri yapısı içinde kurulması düşünülerek bundan ötürü Yüksek Bakanlığınızdan bu ufak işe yetecek kadar para istenmişti. Üzerinde durulan bu işin her gün bir az daha artan gerekli büyüklüğü yeni ve sağlam düşüncelere yol açtı. Müze gibi uzun bir diriliği olacak olan bu yapının batı ülkelerindeki benzerlerine taş ve toprak işlerinden özge Etnografik eşya ve diğer kütüphanelerdeki bitikleri de yok olmadan kurtaracak şekilde ve bu işlerin bilgini elile kurulması onay görüldü"

şeklinde yazdığı bilgilendirme ile daha önce istedikleri bütçenin arttığını ve daha uzun vadeli bir laboratuvar kurmak için kimyagerlerle görüşerek bir rapor hazırlandığını belirtmektedir (İAMA 15.12.1934 tarih, 19778/1828 sayılı belge). Bu raporun ekinde Kimyahane'nin ilk konservatörü Kimyager Nurettin Akbulut'un laboratuvarında bulunması gereken cihaz ve aletlere yönelik yazdığı uzun bir raporu bulunmaktadır. Bu noktada Nurettin Akbulut hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

5. Bu projenin ayrıntıları için bakınız Gürol Öngören 2012, 194.

Şekil 2. Topkapı Sarayı 1. Avlu'da L planlı Fodla Fırını Yapısının Durumu -Tarihsiz (Ur1-i).

Şekil 3. Fodla fırını yapısının iç mekânından görünüş (İAMA-1935-1936 yılları).

Şekil 4. Fodla fırını yapısının görünüşü (İAMA-1935-1936 yılları).

6. Nurettin Akbulut'la ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Yarlıgaş 2021.

Sanayi-i Nefise Mektebi kurucularından ve hocalarından ressam Ahmet Ziya Akbulut'un oğlu olan Nurettin Akbulut Dar'ül Fünûn Kimya Şubesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra farklı kurumlarda görev yapmış ve 1935 yılı itibarıyla İstanbul Müzeleri'ne kimyager olarak atanmıştır. Müze'deki görevi sırasında Berlin Kraliyet Müzeleri Kimya Laboratuvarı'ndan farklı zamanlarda çeşitli eğitimler almış ve bu eğitimlerden öğrendiklerini Kimyahane'deki kültür varlıklarına uygulamıştır. Nurettin Bey döneminin mesleki gelişmelerini yakından takip etmiş, Kimyager Friedrich Rathgen'in Almanca kitaplarını Türkçe'ye çevirerek önemli bir mesleki katkı yapmaya çalışmıştır⁶.

Yine Nurettin Bey yukarıda bahsi geçen raporun devamında kimya laboratuvarındaki malzemelerin oluşturabileceği tehlikeli durumlar için laboratuvar olarak seçilen mekânın müze dışında bir yerde olmasının daha uygun ve güvenilir olacağını ifade etmektedir.

1935 yılına gelindiğinde kimya laboratuvarı olarak oluşturulacak mekânın Topkapı Sarayı birinci avlusu içinde eski adıyla fodla fırını diye bilinen ve mimari bir değer taşımadığına inanılan binanın daha önce mescit olarak kullanılmış bölümünde yapılmasına karar verildiği görülmektedir (Şekil 2,3,4) (İAMA 24.02.1935 tarih, 20091/231 sayılı belge).

O dönem İstanbul Müzeleri'nde Müzeler Mimarı olarak görev yapan Mimar Kemal Altan fodla fırını yapısının vaziyet planını hazırlamış ve keşfini yapmıştır. Başka bir belgede ise Maarif Vekaleti'nden 11.02.1935 tarihinde gelen bir yazıya göre Mimar Kemal Altan'ın hazırladığı plan ve keşif belgelerinin Abideleri Koruma Heyeti Mimarı Macid tarafından incelendiği ve gönderilen belgelerde yanlış ve eksiklerin tespit edildiği bildirilmektedir (*İAMA 11.02.1935 tarih 90709 sayılı belge*). Mimar Macid'in belirttiği düzeltmeler yapıldıktan sonra 30.12.1935 tarihinde yapının inşaatı için ihaleye çıkmış, belgelere göre on müteahhit ihaleye katılmış, işi Müteahhit Muzaffer almıştır. İhalenin şartnamesinde keşif bedeli 2.861,51 liradır. İhale edildikten sonra on gün içinde işe başlanacak ve bir buçuk ay sonunda iş tamamlanmış olacaktır. Nafia Vekaleti'nden gelen "Muvakkat kabul yahut muayene zabıtnamesi"nde Nafia Direktörü Nuri Tezer ve Mimar Faruk Çeçen inşaatı tetkik etmiş ve bazı eksiklikleri tespit etmiş, bunların tamamlanması şartıyla inşaatın "26.03.1936 tarihinden itibaren muvakkaten kabul edilebilecek bir halde olduğunu müşahade eyledik" şerhini düşmüştür (*İAMA 14.04.1936 tarihli belge, sayı numarası yok*). Yine Nafia Vekaleti'nden gelen "Kat'i Kabul Mazbatası" ise 19.11.1936 tarihi itibarıyla inşaatın istenilen şekilde yapıldığını ve inşaatın bitirilmiş olması sebebiyle kat'i kabul muamelesinin yapılması gerektiğini bildirmektedir (*İAMA 19.11.1936 tarihli belge, sayı numarası yok*). Bu belgeyle birlikte Müze müdüriyeti, inşaatı yapan müteahhitle anlaşmanın bitirilmesi için gereken işlemleri yerine getirmiştir. Arşivdeki yazışmalarda fodla fırını yapısının 17. yüzyıldan kalma tarihî bir mekân olduğu ve restorasyonunun yapılmasının gerektiğine yönelik hiçbir ibare geçmemekte, aksine mimari bir özelliği olmayan bir yapı olduğu sık sık tekrar edilmektedir. Mimar Macid Kural yukarıda sözü geçen ve düzeltme istediği keşifte "Topkapı Sarayı müştemilatından olan bu binanın ne zaman yapıldığını

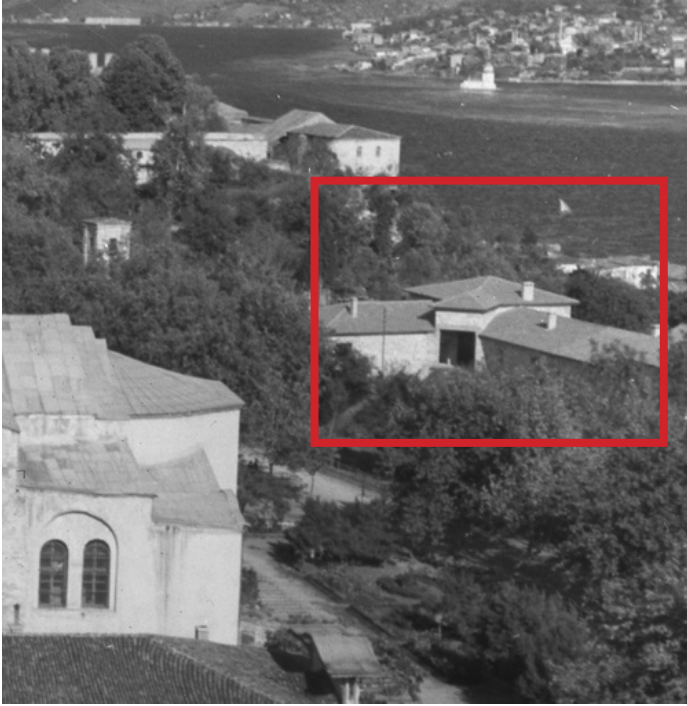
ne vazifelerde kullanıldığını ve tarihi bir kıymeti olup olmadığını bilmemiz icap edecektir. Binanın tarihi kıymeti varsa; yüzlerinin ve planı ile dikleme kesimlerinin fişlere geçecek tarzda muntazam ve Relever (Rölöve) halinde hazırlanması muvafık olacaktır" uyarısını yapmıştır. Ancak binanın basit bir krokisi dışında herhangi bir çizimine ya da mimari geçmişini belirten bir rapora arşiv kayıtlarında rastlanmamıştır. Yapı, Osmanlı Devleti'nde Sultan I. Ahmed'in emriyle 1616 yılında sarayın ekmek ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş ve fodla fırını olarak kullanılmış bir kültür varlığı olarak değerlendirilmeden, sadece beden duvarları ayakta kalmış bir yapı olarak ele alınmış ve temel inşai faaliyetlerle yeniden kullanılabilir bir mekâna dönüştürülmüştür (*Necipoglu 1991, 77*). Genel bir ifadeyle, Kimya laboratuvarı olarak kullanılacak yapının inşa sürecinde izlenen yolun oldukça karmaşık olduğu, günümüzde uygulanan proje süreçlerinin o dönemde var olmadığı ve sürecin içinde birbiri ile tam olarak nasıl bağlantılandırıldığı, hangi sırayla işlediği anlaşılabilen kurum ve kişilerin olduğu görülmektedir. Bu durum aslında o dönemde kültür varlıklarını koruma alanının kurumsallaşma sürecinin henüz tamamlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır ve bu karmaşık durum 1951 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kuruluşuna kadar büyük ölçüde devam etmiştir (*Coşkun 2012, 88*).

Şekil 5. Kimya Laboratuvarı ilk açıldığında mescit yapısının içi (İAMA-Tarihsiz).

Kimya Laboratuvarını Genişletme Çalışmaları

Kimya laboratuvarı olarak dönüştürülecek fırın yapısının L planlı olduğu fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Şekil 2). Bu yapının üç bölümden oluştuğu, ilk olarak fırının meşcit bölümünün laboratuvar olarak kullanılmak için onarılacağı ve Müze'ye gerekli bütçe desteği geldikçe diğer bölümlerin de onarılacağı çeşitli yazışmalarda yer almıştır. Kimya laboratuvarı binasının ilk bölümünün onarımının kısa sürede bittiği yukarıda yer alan belgelerden öğrenilmektedir ancak Müze Yıllıkları'nın ikincisinde yer alan bilgiye göre laboratuvarın açılması 1 Eylül 1936 tarihinde gerçekleşmiştir. Laboratuvar tek odalı bir mekânda bu tarihten itibaren çalışmalarına başlamıştır

Şekil 6. Artamonoff arşivinde yer alan bir fotoğrafta Kimyahane binasının genişletilmiş halinin bir bölümü - Tarihsiz (Url-3).

(Şekil 5). Öte yandan binanın genişletilmesi için gerekli bütçeyi sağlamak üzere araştırma ve yazışmalar başlasa da bu genişletme faaliyetinin sonuçlandırılması yıllar sürmüştür. İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde yer alan 12.01.1942 tarihli bir belgede Abideleri Koruma Heyeti Azası Mimar Macid “Bizzat ve şifahen sayın vekilimiz Hasan Âli Yücel’den aldığım emir ve Ankara’dan

avdetimde 407/2424 sayı ve 13/XII/22/XII/1941 tarihli yazı üzerine idarenize bağlı kimya laboratuvarına eklenen yeni binanın, havaların ilk elverişli zamanından istifade edilerek inşaatının tamamlanması ve tesisatının yapılması keşiflerini hazırlayacağım.” bilgisini İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürlüğü ile paylaşmıştır (İAMA 12.1.1942 tarih, 900/1 sayılı belge). Buna cevaben Müze Müdürü Aziz Ogan Mimar Macid Kural’ı görüşmeye davet etmiş ve Atölye Şefleri ile mutabık kalındıktan sonra keşfin ona göre yapılmasının uygun olacağını belirtmiştir (İAMA 28.1.1936 tarih, 32695/95 sayılı belge). Bununla birlikte tarihi belli olmayan özel bir arşivdeki bir fotoğrafta L planlı fofla fırını yapısının çatısının örtüldüğü, duvarlarının sağlamlaştırıldığı ve inşaatta son aşamaya yakın olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 6) (Url-2).

Öte yandan Nurettin Akbulut’un 26.11.1942 günü Müze müdüriyetine yazdığı raporunda

“Mulaj ve fotoğraf atelyeleri aynı binada çalışmalarının imkânı olsa idi kimya atelyesinin mesaisi çok daha ilmi olacaktı. Çünkü mulaj atelyesinde eserlerin restoreleri için lüzumlu mulajlar kalıplar ve dublajlar yapıldırılacak, fotoğraf atelyesi gönderilen eserlerin geldikleri duruma atelyelerde geçirdiği temizleme, restore ve konserveden sonra aldıkları vaziyeti fotoğrafla tesbit edecek ve bu sayede bütün atelyeler bir birlerine karşı yardımcı vazifelerini görmüş olacaklar. Tahlil ve tetkik laboratuvarı da tesis edildikten sonra atelyenin mesaiside tamamen ilmi bir şekil almış olacaktır.”

ifadeleri ile 1942 yılı sonunda hala Kimyahane kompleksinin tamamlanmamış olduğunu ve atölyelerin farklı binalarda olduklarını belirtmektedir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde Eylül 1943 tarihini taşıyan bir dizi fotoğraf bulunmaktadır (Şekil 7 ve 8). Eğer bu fotoğraflarda belirtilen tarih doğruysa Eylül 1943 tarihinde binanın onarımı ve genişletme çalışmalarının bittiği, yeni mobilya ve teçhizatla birlikte merdiven

boşluğunun üzerindeki asma kata kurutma fırınının yerleştirildiği görülmektedir. Fotoğrafların neredeyse hepsi büyük salon olarak da tabir edilen mescit yapısının içini göstermektedir. Bu sebeple diğer odaların durumu bilinmemekte, yalnızca bir fotoğrafta Kimyahanе'nin son zamanlarına kadar fırın odası olarak kullanılmaya devam eden odaya kurutma fırınının yerleştirilmiş olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Kimyahanе yapısı genişletilirken L planlı folla fırını yapısının planına sadık kalındığı, ilk projede mescit yapısı olan mekânın tek odalı bir laboratuvara dönüştürüldüğü görülmektedir. Projenin ikinci ayağında L planlı yapının ikinci etabı olarak 1949-1950 yıllarında Heykel Atölyesi ve Fotoğraf Atölyesi'nin olduğu kısımların inşası gerçekleştirilmiştir. Projenin üçüncü ve son etabında ise 1950-1951 yıllarında yapının alt katı sağlamlaştırılmış ve bir mulaj ve alçı kalıp deposu olarak kullanılacak hale getirilmiştir (İAMA 132 No.lu Çatı Onarım Klasörü). Arşiv kayıtlarında bütün etapların yer aldığı bir plana ulaşılammıştır. Ancak 2000'li yılların başına ait olduğu düşünülen ve aşağıda yer alan planda Kimyahanе'nin güney kanadındaki ilk mekân mescitten dönüştürülen büyük salon, onun yanında merdiven boşluğu üzerine konumlandırılmış bir asma katta pişirme ve kurutma fırınlarının olduğu küçük bir fırın odası, idareci odası, metal ve cam eser laboratuvarı, iki adet yan yana konservasyon laboratuvarı, kuzeydoğu kanadında Heykel Atölyesi ve kuzey kanadında Fotoğraf Atölyeleri ve banyo odaları ile son olarak arşiv odaları bulunmaktadır⁷ (Plan 1). Bodrum katı ise mulaj ve kalıp deposu olarak kullanılmıştır (Plan 2).

1950'li yıllarda Topkapı Sarayı'nda onarımlar gerçekleştirmiş olan Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi'ye ait arşivde bir Kimyahanе çizimine rastlanmıştır. Bu çizimde Kimyahanе binasının genişletilmiş son hali yer almakta ve büyük salona yerleştirilmiş olan mobilyaların plan üzerinde yer almış

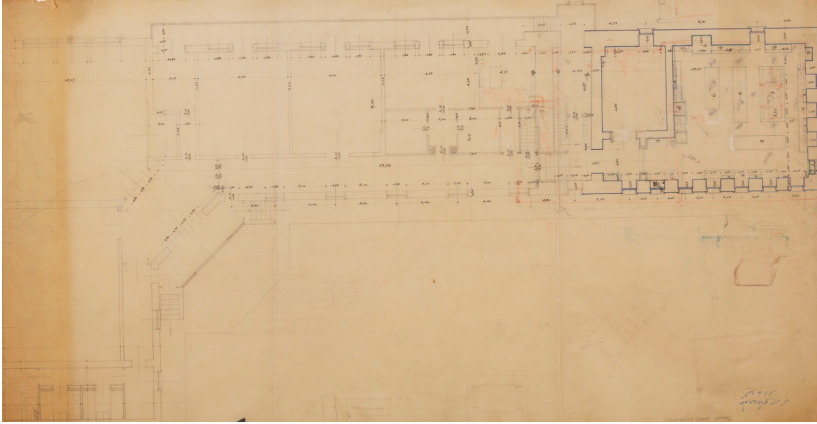
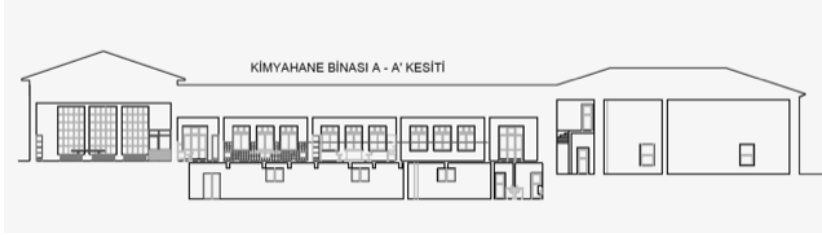
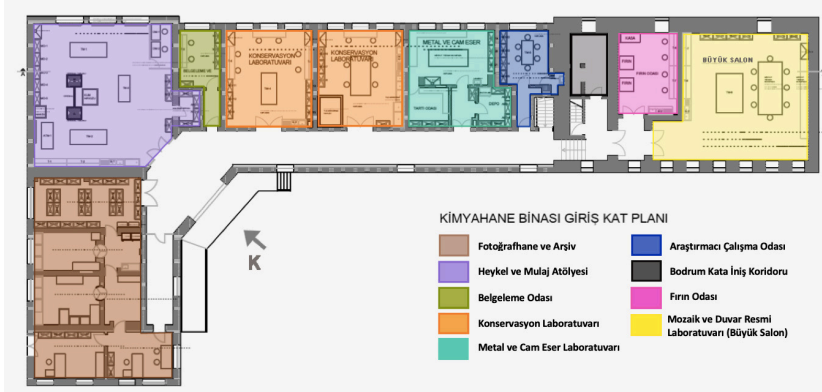

Şekil 7. Büyük salon-mescit yapısının 1943 yılındaki durumu (İAMA).

Şekil 8. Büyük salon-mescit yapısının 1943 yılındaki durumu (İAMA).

Şekil 9. Üst kattaki fırın odasında kurutma fırını (İAMA-1943).

7. Kimyahanе binasının kuruluş dönemine ait bir plana arşivde ulaşılammıştır. Plan 1, son dönemlerdeki çalışma mekanlarını göstermek amacıyla eklenmiştir.

Plan 1. Kimyahane binasının kullanıldığı son döneme ait giriş kat planı (Yaklaşık 2000'lerin başı) (IRKMLA'nden uyarlanmıştır).

Plan 2. Kimyahane binası A-A Kesiti (Yaklaşık 2000'lerin başı) (IRKMLA'nden uyarlanmıştır).

Plan 3. Ekrem Hakkı Ayverdi Arşivi'nde bulunan "Topkapı Sarayı Kimyahanesi" çizimi.

Şekil 10. L planlı Kimyahane kompleksi (Akay 2020).

olması dikkat çekmektedir ancak bu çizimin amacı ve tarihi belirtilmemiştir (Plan 3).

İlk açıldığı dönemde tek odalı bir laboratuvar olan Kimyahane binasına genişletme çalışmalarının tamamlanmasıyla birlikte Fotoğraf

Atölyesi ve Heykel Atölyesi de taşınmış ve bu yapı kapsamlı bir restorasyon-konservasyon kompleksine dönüşmüştür (Şekil 10).

Kimya Laboratuvarının İlk Çalışmaları ve Sahip Olduğu İmkan(sızlıklar)

İstanbul Arkeoloji Müzeleri bünyesinde bir kimya laboratuvarı kurulmasındaki en önemli motivasyon, Müze'nin sahip olduğu Çivi Yazılı Kil Tablet Koleksiyonu'ndaki tabletler için acil müdahaleye ihtiyaç duyulmasıydı. Kimya laboratuvarı tesis edildikten sonra laboratuvarın bu bağlamda hayata geçirdiği ilk proje kil tabletlerin konservasyonu oldu. Nurettin Bey ile kil tabletlerin kataloglanması ve tasnif edilmesi için Almanya'dan gelen Asurolog Rudolf Fritz Kraus kil tabletlerin restorasyon ve konservasyon çalışmalarına birlikte başladılar. Nurettin Bey, Berlin Kraliyet Müzeleri Kimya Laboratuvarı'nda aldığı eğitimlerde kil tablet onarımlarını öğrenmişti. Kraus ise onarımlarla ilgili sorularını Berlin'deki çalışma arkadaşlarına danışarak Nurettin Bey'in çalışmalarına dahil oluyordu⁸.

Kil tablet onarımlarında uyguladıkları yöntemler temel olarak Berlin Kraliyet Müzeleri Kimya Laboratuvarı kurucusu kimyager Friedrich Rathgen'in yöntemlerine dayanmaktaydı⁹. Tek odalı laboratuvarda Erken Cumhuriyet döneminin kısıtlı bütçesi ile oldukça mütevazı bir tesisat kurulmuştu ve bu tesisat öncelikle kil tabletlerin onarımına yönelik cihaz ve donanımı içeriyordu. Tabletlerin temizlenmesi için ihtiyaç duyulan büyük daldırma havuzları ve pişirme fırınları ilk hazırlanan teçhizatlandı. Berlin'den Issem marka

8. Kraus'un çalışmaları için bakınız Schmidt 2014.
9. Rathgen ve yöntemleri için bakınız Rathgen 1915, 30-47.

bir adet pişirme fırını ve bir adet kurutma fırını getirildi. Kraus'un Leipzig'den hocası ve Ankara'da Kültür Bakanlığı'nda etkili bir isim olan Prof. Benno Landsberger ihtiyaç duyulan malzemelerin tamamlanması için Eski Eserler ve Müzeler Direktörlüğü'nde başta Hamit Zübeyr Koşay olmak üzere tanıdıkları vasıtasıyla gerekli alım süreçlerini hızlandırdı ve kısa bir sürede kil tablet temizleme ve pişirme işlemlerine başlandı¹⁰.

16 Mart 1938 tarihinde Müze müdürü Aziz Ogan tarafından Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na hitaben yazılan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde yer alan bir belge de kayda değerdir. Belgede Türk Tarih Kurumu Asbaşkanlarından Afet İnan'ın İstanbul'dan geçerken laboratuvarı ziyaret ettiği ve laboratuvarın eksiklikleri ve ihtiyaçlarıyla ilgili bir raporun Türk Tarih Kurumu'na iletilmesini istediği belirtilmektedir. Buna istinaden Nurettin Bey'in yazdığı rapor belgenin ekinde bulunmaktadır (*İAMA 16.03.1938 tarih, 26312/452 sayılı belge*). Raporunda Nurettin Bey öncelikle Türk Tarih Kurumu'nun emriyle Kültür Bakanlığı tarafından mesleki bilgisini artırmak için üç aylık bir süreyle Berlin Müzeleri Kimyevi Restorasyon Laboratuvarı'na gönderildiğini belirtmektedir. Raporunda eserlere bilimsel bir müdahale yapabilmesi için saf su cihazına, havasız odalara, tahliye cihazlarına, rutubet odalarına, elektroliz cihazına ve bunlar gibi çeşitli cihazlara ihtiyaç duyduğunu sıralamaktadır. Bir de eserlerin fotoğraflarının çekilebilmesi için bir fotoğraf atölyesine çok acil ihtiyaç duyulduğunu aktarmaktadır. Birçok alanda maddi imkansızlıklarla mücadele eden genç bir Cumhuriyet idaresinin kültürel girişimleri de öncelikleri arasında gördüğünü ve desteklediğini göstermesi açısından Afet İnan'ın bu ziyareti çok anlamlı ve değerlidir.

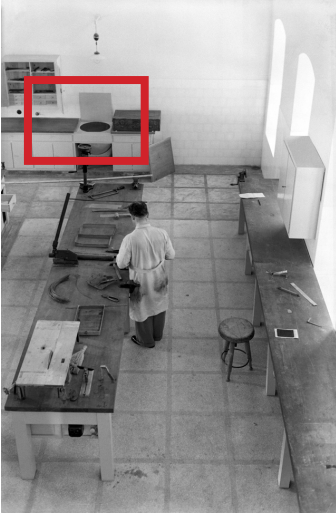

Kil tabletlerin temizlenmesi için hazırlanan sistem Şekil 11'de Kimyahane'nin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra ait olduğu düşünülen (yaklaşık 1937 yılı) bu fotoğraftan net bir biçimde görülmektedir. Fotoğrafa bakılırsa tablet pişirme fırını hazır hale getirilmiş, pencere kenarına kil tabletlerin temizlenmesi için ahşap havuzlardan oluşan bir düzenek kurulmuş ve odanın sol köşesine kurutma fırını yerleştirilmiştir. Kil tablet onarımı için ilk etapta ihtiyaç duyulan temel malzeme ve cihazlar bu odada bir araya getirilmiştir.

Kimya laboratuvarının tesis edildiği dönemde laboratuvarın görev ve sorumlulukları bazı raporlarla beyan edilmiştir. Bu raporlardan birine göre kil tabletlerin temizlenmesi, pişirilmesi, metal sikke ve diğer metal objelerin temizlenmesi, ahşap, halı ve kâğıt gibi organik eserlerin zararlı canlılardan temizlenmesi, eserlerin orijinallerinin taklitlerinden ayırt edilmesi kuruluş döneminde Kimyahane'de yapılması planlanan ilk uygulamalardır (*İAMA 29.1.1935, 19984 sayılı belge*). Bu listede geçen uygulamaların yapıldığını teyit eden bazı çalışma çizelgeleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde bulunmuştur. Bu çizelgelerde Nurettin Bey aylık olarak restore ettiği objelerin envanter bilgilerini ve yaptığı müdahaleyi çok kısa bir şekilde listeleterek müdüriyete bilgi vermiştir.

Şekil 11. Kil tabletlerin restorasyonu için hazırlanan düzenek (İAMA-Tarihsiz).

10. Kraus ve Prof. Landsberger arasında konuyla ilgili geçen yazışmalar Yarlığaş 2022'de ayrıntıları ile aktarılmaktadır.

Şekil 12. Büyük salonda çalışma mobilyaları ve havalandırma sistemi (IAMA-Tarihsiz).

Şekil 14. Büyük salonda ortada çalışma tezgâhi (IAMA-Tarihsiz).

Şekil 15. Orta çalışma tezgâhinin aydınlatma sistemi (Yarlıgaş 2019).

Şekil 13. Tezgâh altı havalandırma sistemi (Yarlıgaş 2019).

Laboratuvarda yukarıdaki raporda sözü geçen eserlerin orijinaleri ile taklitlerinin ayırt edilmesine yönelik bir çalışma yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu raporlar dışında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllıkları'nda da Kimyahane'ye yer verilmekte ve yaptığı çalışmalar kısaca aktarılmaktadır. Gelen bütçe destekleriyle Kimyahane binasının genişletilme çalışmalarının bitmesinden sonra odaların fonksiyonlarına göre mobilya ve farklı cihazlarla donatılmaya başlandığı görülmüştür. Büyük salona döşenen havalandırma tesisatı bu donatılardan en dikkat çekenidir. Çalışma tezgâhlarının altına gizlenen havalandırma borusu, içerisinde bulunan pervaneyle tozlu ya da kirli havayı bir aspiratör prensibiyle boru içinden dışarı tahliye etmektedir.

Havalandırma borusunun diğer ucunun, büyük salonun yanında bulunan sarnıç yapısına doğru gittiği görülmektedir. Kirli havanın sarnıç yapısına taşınıp taşınmadığı ya da sarnıç yapısının yanında açık uçlu bulunan boru düzeneğine ait olup olmadığının öğrenilmesi ancak bir araştırma kazısı ile mümkün olabilecektir. Şekil 12'de üzeri açık havalandırma sistemi görülmektedir. Havalandırma sistemi kullanılmadığı zaman üzerindeki kapak kapatılarak alan bir çalışma tezgâhına dönüşmektedir (Şekil 13).

Büyük salonda ayrıca çalışma tezgâhları bütün odaya yerleştirilmiştir ve mekânın ortasında dört tarafında çalışmayı mümkün kılan, bolca çekmeceleri olan ve ışıklandırılmış bir orta tezgâh yer almaktadır (Şekil 14 ve 15). Bu çekmeceli tezgâhın üstteki çekmecelerinin kumla doldurularak kum havuzu olarak da kullanıldığı bilinmektedir.

Kimyahane'nin en ilgi çekici ve özgün mobilyalarından birisi de kimya dolabıdır (Şekil 16). Kimyasal madde şişelerinin ve malzemelerinin koyulduğu kimya dolabı mescit yapısının ilk onarıldığı zaman çekildiği tahmin edilen bazı fotoğraflarda büyük salonda görülmektedir. Bu sebeple laboratuvara alınan ilk mobilyalardan olduğu düşünülmektedir.

Kimya dolabı daha sonra Konservasyon Laboratuvarı olarak isimlendirilecek odaya taşınmıştır. Bu mobilyanın içinde borulardan oluşan bir tesisat ile üstünde hava ve gaz kanalları çıkışı bulunmaktadır (Şekil 17 ve 18). Kimya analizlerinde kullanılmak üzere mobilyanın bu şekilde tasarlandığı düşünülmektedir.

Ne zaman kullanıma alındığı öğrenilemeyen daha pek çok önemli cihaz ve donatı Kimyahane yapısında bulunmaktadır. Bunlardan birisi de beton daldırma havuzlarıdır (Şekil 19). Büyük boyuttaki eserlerin yıkanması ya da tuzdan arındırılma prosedürleri için bu havuzlar kullanılmıştır.

Yukarıda belirtilen cihazları, tesisatı ve donanımı ile Kimyahane binası kurulduğu dönemin çok ilerisinde bir konservasyon kompleksi olarak uzun yıllar hizmet vermiştir.

1949-1950 yılları itibariyle bütün atölyelerin bir araya gelerek birlikte çalışmaya başlaması ve 1947 yılında Kimya Yüksek Mühendisi Hadi Tamer'in Kimyahane'ye atanmasıyla birlikte Kimyahane'de restorasyon-konservasyonu yapılan malzemelerin çeşitlendiği ve analiz çalışmalarına daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir. Bu gelişmede Hadi Bey'in 1952 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın desteğiyle mesleki araştırmalar yürütmek üzere Fransa'ya gönderilmesinin ve Avrupa'da pek çok kültür kurumunu gezerek koruma alanındaki güncel bilgileri edinmesinin katkısı büyüktür¹¹.

Kimyahane'den Merkez Laboratuvar'a

Kimyahane kuruluşundan itibaren sadece İstanbul Arkeoloji Müzeleri için değil İstanbul'da bulunan diğer büyük devlet müzelerinde de hizmet vermek amacıyla tasarlanmış bir kurumdur. Bu hizmet ağı müzeleri aşmış ve arkeolojik kazılara kadar ilerlemiştir. Her zaman kısıtlı olan personel sayısına rağmen Kimyahane çalışanlarının arkeolojik kazılardaki onarımlarda da görev aldıklarına dair bilgilere İstanbul Arkeoloji Müzeleri yıllıklarının neredeyse her sayısında

rastlanmaktadır.

Kimyahane'de personel kısıtı kadar bütçe kısıtı da her zaman söz konusu olmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gelen bütçeden ayrılarak laboratuvar giderleri karşılanmaya çalışılmış, bu da birçok imkansızlığı beraberinde getirmiştir. Laboratuvar bütçesinin Müze bütçesi içinden ayrılması ve Eski Eserler

Şekil 16. Kimya dolabı büyük salonda (IAMA-Tarihsiz).

Şekil 17. Hadi Tamer bir çalışanla birlikte laboratuvarında (Hadi Tamer Belgeleri Koleksiyonu-Tarihsiz).

Şekil 18. Konservatör Revza Özil (1940-2019) yaklaşık 70 yıl sonra konservasyon laboratuvarının durumunu anlatırken (Yarlığaş 2015).

11. Hadi Tamer ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız Yarlığaş 2021.

Şekil 19. Büyük beton daldırma havuzlarının olduğu oda (Yarlıgaş 2019).

ve Müzeler Müdürlüğü'ne doğrudan bağlanması için bazı girişimler olduğu arşiv belgelerinden öğrenilmektedir. Bu konuda Prof. Landsberger'in Ankara'daki yetkililerle görüştüğü, Kimyahane'nin Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'ne bağlanması fikrini Bakan'a aktarmayı planladığı ancak başarılı olamadığı Asurolog Kraus ile yaptığı yazışmalarda yer almaktadır (Schmidt 2014, 1408). Bu girişimleri Müze Müdürü Aziz Ogan öğrenmiş, duyduğu üzüntü ve endişeyi Ankara'daki yetkililere mektup yazarak iletmıştır (BOUN-AOKOGNIST0104506). Mektubunda bizzat kendisinin kurduğu laboratuvarın neden Müze'den ayrılmak istendiğini anlayamadığını ifade etmektedir. Bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Yine başka bir girişim de 1955 yılında Kimya Yüksek Mühendisi Hadi Tamer'in Kimyahane'nin bir "Müzeler Bakım Enstitüsü"ne dönüşmesi önerisiyle ortaya çıkar. Hadi Bey Avrupa'da gördüğü ve incelediği restorasyon enstitülerinden örnekler vererek, Türkiye'deki bütün müzelere hizmet vermesi amacıyla merkezî bir bakım enstitüsü kurulmasını defalarca bakanlık yetkilileri ile görüşmüştür. Ayrıca Hadi Bey bu enstitüde restorasyon çalışmalarına yönelik önemli bir arşiv oluşacağından ve ileride bütün araştırmacıları aydınlatacak bir merkeze dönüşeceğinden bahsetmektedir (HTA_MES_D05_doc_16).

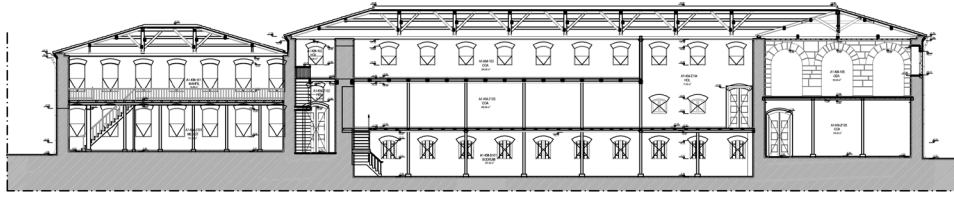
12. Bu yazı hazırlanırken 22.04.2023 günü kaybettiğimiz Ülkü İzmirli'le ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Taşdemir 2021.
13. Merkez Laboratuvar'ın çalışmalarının kapsamlı bir özeti için bakınız Ok 2019.

Enstitüleşme girişimi de bir öneri olmaktan ileri gidememiştir.

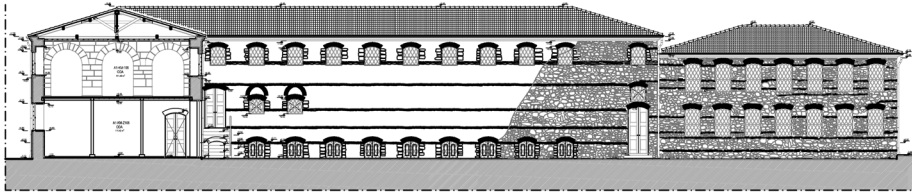
Kimyahane'nin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden ayrılması fikri devlet yetkililerinin aklında bir şekilde kalmış olmalı ki 1983 yılında bu kez Kültür Bakanlığı bu fikri hayata geçirmek için düğmeye basar. Dönemin Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Nurettin Yardımcı bir restorasyon laboratuvarı kurmak amacıyla o dönem İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmakta olan Mimar-Arkeolog Ülkü İzmirli'le görüşür ve kendisini laboratuvar kurmak için ikna eder¹². Ülkü Hanım'ın önderliğinde Topkapı Sarayı içindeki Darphane binasında hizmet vermek üzere İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü 1984 yılında resmen kurulur ve 1985 yılı itibarıyla pratik bir çözüm olarak Kimyahane ekibini bünyesine alarak faaliyetlerine başlar¹³. Darphane'deki bina büyük ölçekli eserlerin onarımına imkân vermediği için Kimyahane binası 2000'li yılların başına kadar kullanılmaya devam etmiştir. Ancak yapı herhangi bir onarım görmediği için günden güne eskimiş ve sonunda kullanılamayacak duruma gelmiştir.

Hayal Kırıklığı ile Sonuçlanan Bir Hikâye...

Kimyahane binası bakımsızlıktan kullanılamaz hale geldiğinde çeşitli söylentiler dile getirilmeye başlamış, binanın bir restoran olarak kullanılacağı kulaktan kulağa yayılmıştır. Bu söylentinin yanında İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından yapının bir müzeye dönüştürülmesi için çalışmalar yürütülmüştür (Plan 4). İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü arşivindeki 2016 tarihli projede Kimyahane binasının yeniden işlevlendirilmesine İstanbul Arkeoloji Müzesi, Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü ile Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'nün ortak görüşleri sonrasında karar verileceği belirtilmiştir (İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi-2016 tarihli proje. Arşiv numarası yok).

Plan 4. Kimyahane binası restorasyon projesi A-A ve D-D Kesiti (İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi).

Bu dönemde Kimyahane binasının hangi kuruma ait olacağı, ne amaçla kullanılacağı konusunda tam bir karar alınamamış ve duyular bir söylenti olmaktan öteye geçememiştir. 2019 yılında çıkarılan bir kanun hükmünde kararname ile Topkapı Sarayı Müzesi bütün yerleşkesi ile birlikte Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı'na devredilmiş ve devir işlemlerinin tamamlanmasıyla birlikte Milli Saraylar İdaresi Kimyahane binasında hummalı bir çalışmaya başlamıştır. Bu konuda yetkililerden bilgi alınmaya çalışılsa da başarılı olunamamış ve yapının bir müze ya da ofis olarak kullanılacağı duyulmuştur.

Yapının bodrum katındaki mulaj deposunun boşaltılması çalışmaları sebebiyle yapı birkaç kez ziyaret edilmiş ve restorasyon süreciyle ilgili bazı gözlemler yapma şansına sahip olunmuştur. Bu gözlemlerde ilk dikkat çeken, yapının içinde onu bir kimya laboratuvarı yapan bütün mobilya ve teçhizatın kullanılabilir olup olmadığı gözetilmeksizin yapıdan uzaklaştırılmasıdır. Bu malzemelerin bir depoya kaldırıldığı alanda çalışan kişilerden duyulmuştur ancak resmî bir kaynaktan teyit edilememiştir. Ayrıca kil tabletleri pişirmek ve kurutmak için kullanılan fırınların hurdacılarca verildiği öğrenilmiştir. Büyük bölümü yıkılmış olan çatının tamamı sökülmüş, yapının içinde odaları bölen duvarların büyük kısmı kaldırılmış ve tüm

sıvalar sökülerek yapı tamamen çıplak hale getirilmiştir. Büyük salondan mobilyalar çıkarıldığında odanın havasını temizlemek için kullanılan havalandırma tesisatının tahliye boruları ortaya çıkmış, söz konusu teçhizatın ve boruların ne olduğu anlaşılmasın bunlar duvardan uzaklaştırılmıştır. Boruların duvarda açtığı açıklıkların ise tamamen doldurulduğu ve bütün izlerin silindiği tespit edilmiştir. Yapı 2020 yılı sonunda son kez ziyaret edildiğinde zemine sabitlenmiş şekilde duran büyük betonarme daldırma havuzlarının da kaldırılacağı öğrenilmiştir. Son üç yıldır binanın içindeki restorasyon ve düzenlemelerin içeriğine dair herhangi bir bilgi alınmasa da yapının bir restorana dönüştürülmesinin söz konusu olduğu bazı yetkililerden öğrenilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde fofla fırını ve mescidi olarak kullanılmış olan bir yapı kompleksinin günümüze gelene kadar geçirdiği farklı dönemler ve üstlendiği tarihsel görev göz ardı edilerek yeni ve bağlamından tamamen kopuk bir işlev kazanması, bu işlevin niteliği ne olursa olsun, yapının özgün hali ve özellikleri bütünüyle yitirildikten sonra çok da büyük bir önem arz etmemektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde koruma kurum ve yasalarının kurumsallaşma sürecinin tamamlanmamış olması sebebiyle "kıymeti mimarisi olmayan bir bina" olarak nitelendirilen Kimyahane binası, Türkiye'de korumanın yasalar

nezdinde kurumsallaştığının düşünüldüğü günümüzde yine “*kıymeti mimarisi olmayan bir bina*” olarak ele alınarak bütün niteliklerinden uzaklaştırılmıştır ve bambaşka bir kimliğe büründürülmek üzere hazırlanmaktadır. Arkeoloji ve müzecilik faaliyetlerinin hız kazandığı Erken Cumhuriyet döneminde kültür varlıklarının korunmasını ön plana alan bir vizyonun ürünü olarak hayata geçirilmiş ilk konservasyon laboratuvarı olan Kimyahane, Topkapı Sarayı'nın 1. Avlusu'nda yakın çevresindeki kültür kurumları ile birlikte ülke genelinde geniş bir yelpazede restorasyon ve konservasyon hizmeti vermiştir. Kurulduğu dönemin yetkin mimarları tarafından tasarlanmış bir yapıda, Türkiye'nin ilk konservatörleri büyük bir özveriyle çalışmışlardır. Yapı, gerek sade ama fonksiyonel mimari özellikleri, gerek bir konservasyon laboratuvarına özgü donanım ve mobilyalarıyla kurulduğu dönemin özgün niteliklerini yansıtmakta ve salt varlığı ile koruma alanına verilen önemi ispatlamaktadır. Cumhuriyetimizin 100. yılının her alanda kutlandığı bir dönemde gururla anlatılacak bir bilim mirası olan bu kültür kurumunun ne yazık ki yok edilmiş hikayesini anlatıyor olmak koruma alanındaki hayal kırıklıklarına bir yenisini eklemek olmuştur.

KAYNAKLAR

- Coşkun, B.S. (2012). İstanbul'daki anıtsal yapıların Cumhuriyet dönemindeki koruma ve onarım süreçleri üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Gürol Öngören, P. (2012). *Displaying cultural heritage, defining collective identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Turkish Republic* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Günergun, F. (2003). Ondokuzuncu yüzyıl Türkiye'sinde kimyada adlandırma. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, V (1), 1-34.
- İğdemir, U. (1991). *Yılların İçinden. Makaleler, Anılar, İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaduman, H. (2016). *Ulus-Devlet bağlamında belgelerle Ankara Etnografya Müzesi'nin kuruluşu ve Milli Müze*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kıraç, Y. (2021). 100. Yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 82, 159-177.
- Necipoglu, G. (1991). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı mimari, tören ve iktidar*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ok, İ. (2019). Kuruluşundan günümüze İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü (1985-2018). *RAD Rölöve Anıtlar Dergisi*, 1 (1), 52-73.
- Rathgen, F. (1915). *Die Konservierung von Altertumsfunden. 1. Teil. Stein und Steinartige Stoffe*. Berlin: Druck und Verlag Georg Reimer.
- Schmidt, J. (2014). *Dreizehn Jahre Istanbul (1937-1949) Der deutsche Assyriologe Fritz Rudolf Kraus und sein Briefwechsel im türkischen Exil*. Leiden- Boston: Brill.
- Taşdemir, T. (2021). Sohbet: Ülkü İzmirligil. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 405. 38-43.
- Yarlıgaş V. (2015). Kimyahane'den Merkez Laboratuvar'a Türkiye'nin İlk Koruma Laboratuvarının Tarihi Üzerine Bir İnceleme. 24. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı Kitabı, 299-314.
- Yarlıgaş V. (2021). Türkiye'de kültür varlıkları konservasyonunun öncü kurum ve kişileri: Kimyahane ve iki uzmanı Nurettin Akbulut ve Hadi Tamer. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 22 (1), 121-138, <https://doi.org/10.26650/oba.733425>.
- Yarlıgaş V. (2022). *Türkiye'nin ilk konservasyon laboratuvarı: Kimyahane* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Boğaziçi Üniversitesi, Aziz Ogan Koleksiyonu (BOUN), İstanbul.
- BOUN Aziz Ogan Koleksiyonu E. OGNIST0104506=31.1.1947 Aziz Ogan'dan Milli Eğitim Bakanlığı'na Mektup.
- Ekrem Hakkı Ayverdi Arşivi, İstanbul
- Arşiv numarası ve tarihi belli olmayan Kimyahane planı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi (İAMA), İstanbul.
- İAMA E. 16393/1453=24.12.1932
- İAMA E. 85766=29.06.1933
- İAMA E. 18064/304=19.03.1934
- İAMA E. 19778/1828=15.12.1934
- İAMA E. 20091/231=24.02.1935
- İAMA E. 90709=11.02.1935
- İAMA E. Evrak numarası yok=14.04.1936
- İAMA E. Evrak numarası yok=19.11.1936
- İAMA E. 900/1=12.1.1942
- İAMA E. 32695/95=28.1.1936
- İAMA E. 19984=29.1.1935
- İAMA E. 26312/452=16.03.1938
- İAMA 132 No.lu Çatı Onarım Klasörü
- İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü Arşivi, İstanbul.
- İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi, İstanbul.
- Koç Üniversitesi, Suna Kıraç Kütüphanesi, Hadi Tamer Belgeleri Koleksiyonu (HTK), İstanbul.
- KOÇ-HTK, E. HTA_MES_D05_doc_16. Hadi Tamer'in müzelerin geleceğine dair görüşleriyle ilgili yazışma
- Url-1 https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=Krt_026661 > Erişim tarihi 10.05.2021
- Url-2 Nicholas V. Artamonoff Collection, Dumbarton Oaks Research Library and Collection
- St. Eirene, İstanbul, Reaccession Number: 2012.0011.0002 <http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/719> Erişim Tarihi 27.04.2023.
- Url-3 Nicholas V. Artamonoff Collection, Dumbarton Oaks Research Library and Collection
- St. Eirene, İstanbul, Reaccession Number: 2012.0011.0002 <http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/719> Erişim Tarihi 27.04.2023.